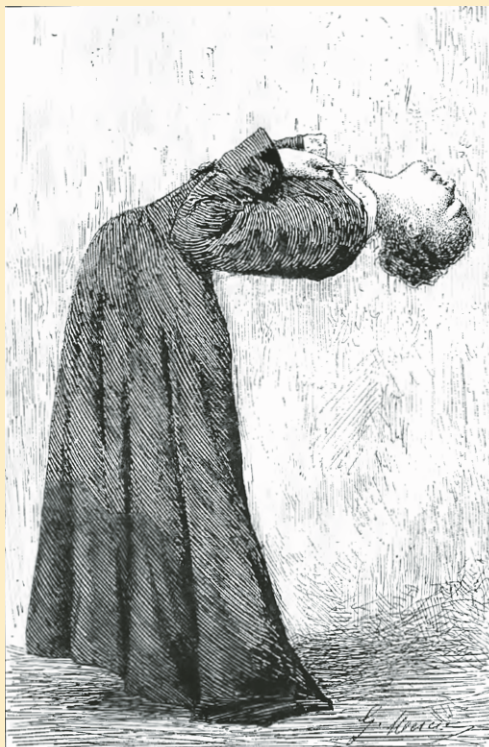

אות

כתב עת לספרות ולתיאוריה

13 גיליון
2025 חורף

עורכים מיכאל גלוזמן, מיכל ארבל, אורי ש. כהן
עורכי הגיליון חן אדלסבורג וגיא ארליך
חברי המערכת חן אדלסבורג, גיא ארליך, איל בסן
רכות המערכת הילה ברוקמן
מערכת מייעצת מיה ברזילי, אדריאנה ג'ייקובס, אבנר הולצמן, חנה נוה, מנחם פרי, חנה קרונפלד,
ורד קרתי שם־טוב, נעמה רוקם
עריכת טקסט ורד שמש
עריכה גרפית מיכל סמורקוביץ ויעל ביבר, המשרד לעיצוב גרפי באוניברסיטת תל אביב

על העטיפה: "Contracture provoquée", איור על פי תצלום של המחבר, פול רניאר, 1887
© Paul Regnard, *Sorcellerie, magnétisme, morphinisme, délire des grandeurs*, Paris: E. Plon, Nourrit et
Cie, 1887. Public domain.

אות הוא כתב עת אקדמי שפיט היוצא אחת לשנה (שנתון) מטעם מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית,
אוניברסיטת תל אביב
המאמרים המתפרסמים בכתב העת אות עוברים הליך שיפוט ומבוססים על כללי המחקר האקדמי

ISSN 2707-5680

© 2025 כל הזכויות שמורות למערכת אות, מרכז קיפ לחקר הספרות והתרבות העברית, בניין רוזנברג, אוניברסיטת תל אביב,
תל אביב 6997801

ot.kipp@gmail.com

הוצאת הקיבוץ המאוחד, ת.ד. 2104, בני ברק
נדפס בדפוס סדר צלם

גלגוליו של הרחם הנודד

יפתח בירן

צֶלֶם

הַמָּטָה הִיְתָה הַשָּׁקֵט.

לְקוֹם מִמָּנָה הָיָה סִכִּינִים.

הָאוֹסֵטְאוּפֶת (שָׁמוּ הָיָה בְּרֹאדְלִי)

הוֹצִיא עֲמוּד־שִׁדְרָה מִפְּלִסְטִיק וְאָמַר:

"שְׁתֵּי חוֹלִיּוֹת זָוּוּ מִמְּקוֹמָן, הָאֶגֶן עָלָה

לְשִׁמְאֵל, הָרַחֵם נָדַד,

וְהֵלֵב שָׁלָךְ.

נִמּוּךְ."

מֶה עוֹד יֵשׁ לוֹמֵר, אֲמַא?

צִעְרֵי עֲלִיךְ בּוֹרָא אוֹתִי עֲתָה

בְּצֶלְמוֹ.

טֵבֶת דִּיין, "צֶלֶם"¹

* תודתי לעדילי ליברמן, שבזכות "הרצגתה" מופעי ההיסטוריה שהוצגה בתיאטרון תמונע, החל מסעו של הרחם גם בתודעתי – מסע שהניע את כתיבת מאמר זה, ואשר בזכותה גם נחשפתי לראשונה לקולות היווניים העתיקים.

1. מיה טבת דיין, "צֶלֶם", ויהי ערב, ויהי תוהו, פרדס, חיפה 2015, עמ' 85.

כשם ש"ההיסטרי סובל בראש ובראשונה מזיכרונות", כמאמרם של זיגמונד פרויד ויוזף ברויאר,² כך גם שמה של הפרעה זו סובל מזיכרונות, ממשקעים ומחטוטרות. אחד מאותם זיכרונות הוא המונח היסטריה עצמו, הממשיך להטיל כתם על ההפרעה, על המחקר שלה ועל הסובלות והסובלים ממנה. בגלגולה העכשווי, לפחות על פי מערכת המושגים הפסיכיאטרית, ההיסטריה מכונה הפרעה נוירולוגית פונקציונלית או לחלופין הפרעה קונברסיבית.³ אך גם תחת שמות אלו היא נותרת לפותה בזיכרון הרחם – אם זה זיכרון הרחם המצרי או גלגוליו של הרחם ההיפוקרטי מיוון העתיקה.⁴ נקל לנו ללעוג לאותן הבניות ולדימויים של רחם נודד, המשוטט ברחבי הגוף, שוכן בפתחיו, במחיצותיו ובמעבריו, ומוצג כמחולל מחלה בעל אופי חייתי ואנושי כאחד. אך אולי דווקא מהבניות אלו אפשר ללמוד דבר מה על טבע האדם ועל אופן ההתארגנות של הגוף האנושי.

ברויאר הצביע על כיוון מחשבה זה. בדיונו התיאורטי על מהות ההיסטריה ומנגנוניה, הוא בחן את התרומה היחסית של גורמים מיניים ולא-מיניים להיווצרותה, והדגיש את מרכזיותו של הגורם המיני. ייתכן שדווקא מיקוד זה תרם להתקבעות שמה של ההפרעה במונח "היסטריה" – מונח ששורשיו האטימולוגיים טמונים ברחם. וכך כתב ברויאר:

מובן מאליו, וזה מתבהר באופן מספק גם מתוך התצפיות שלנו, שההשפעות הלא מיניות של בהלה, חרדה ועם גורמות לתופעות היסטוריות. אבל אולי אין זה מיותר להדגיש שוב ושוב שהגורם המיני הוא בהחלט המומנט החשוב ביותר מבחינה פתולוגית, וגם זה שמניב תוצאות רבות יותר. ההתרשמות התמימה של קודמינו, שעקבותיה נותרו במלה 'היסטריה', קרובה יותר לאמת מאשר ההשקפות המודרניות המציבות את המיניות כמעט במקום האחרון, וזאת כדי להגן על החולות מפני ייסורי-מצפון על רקע מיני.⁵

2. זיגמונד פרויד ויוזף ברויאר, מחקרים בהיסטריה (1893–1895), מגרמנית: מרים קראוס, ספרים, צפת 2004, עמ' 36.

3. American Psychiatric Association, *DSM-IV-TR Casebook: A Learning Companion to the Diagnostic and Statistical Manual of Mental Disorders*, American Psychiatric Pub, Washington 2002.

4. Sander L. Gilman, Helen King, Roy Porter, G. S. Rousseau, and Elaine Showalter, *Hysteria Beyond Freud*, University of California Press, Berkeley 1993; William F. Knoff, "Four Thousand Years of Hysteria", *Comprehensive Psychiatry*, 12:2, 1971, pp. 156–164.

5. פרויד וברויאר, מחקרים בהיסטריה, לעיל הערה 2, עמ' 284.

במאמר זה אטען כי הרחם הנודד טרם שֶקט ולא חדל ממסעו – הוא עדיין נוכח, חי ופועם. ההספדים על אוכדן ניידותו, כך אציע, מוקדמים מדי. אביא כמה דוגמאות קליניות הממחישות כיצד הרחם, במובנו הסימבולי או הגופני-פיזי – ובייחוד הרחם הנודד – זוכה להדגשה מחודשת כאשר מקשיבים לו מתוך עמדה טיפולית הרגישה למיניותו של הגוף הנשי ולמרחביו הפנימיים. קודם להצגת הדוגמאות הקליניות אתאר את ההיסטוריה של המושג, ובפרט את ההמשגות שמקורן ברפואה ההיפוקרטית של יוון העתיקה ואת התפיסות שרווחו בימי הביניים. כמו כן אנסה לקשור בין מושג הרחם הנודד לבין החוויה הסובייקטיבית הנלווית לייצוגים אלו, בהתבססות על מודל האנרגיה החופשית. לבסוף אבחן את האופן שבו מושג הרחם הנודד מלמד על השיח האנליטי העוסק במערכת היחסים שבין הגוף לנפש.

על גלגוליו ההיסטוריים של הרחם הנודד

העיסוק ברחם כגורם המחולל מחלה, והקישור בין מיקומו החרגי לבין תסמינים גופניים ונפשיים, כבר הופיעו ברישומים הרפואיים של מצרים העתיקה. יש המתארים כיצד ניסו המרפאים להשיבו למקומו באמצעים חושיים: ניחוחות עֶרְבִים נועדו לפתותו לחזור, וריחות דוחים נועדו להבריחו ממקום מושבו השגוי. ואולם, עיון מדוקדק בפפירוסים רפואיים כגון פפירוס אברס ופפירוס קאהון מגלה כי אף על פי שהוזכרו בהם מיקומים בלתי תקינים של הרחם והשלכותיהם, אין בהם עדות ברורה לתפיסה של רחם נודד או נע בגוף.⁶

רק כאלף שנים מאוחר יותר הופיעה לראשונה בבירור האפשרות של תנועה פתולוגית בגוף, אם כי לא של הרחם עצמו אלא של הדם הזורם בו. במאה החמישית לפנה"ס תיאר היפוקרטס כיצד דם המצטבר ברחם אינו ממלא את ייעודו בהיריון, ומתחיל "לנדוד" בגוף. תנועה זו נתפסת כגורם לתחלואה גופנית ונפשית. התרופה המוצעת היא כניסה להיריון – אמצעי להשבת הסדר הביולוגי והנפשי על כנו:

אבל בתולות [...] הנותרות בלתי נשואות [...] הדם נאסף ברחם מתוך כוונה שיזרום החוצה [...] באותה שעה, משאין לדם מוצא, הוא פורץ בעוצמתו אל תוך הקרדיה [הלב] והדיאפרגמה [הסרעפת] [...] וכאשר איברים אלו מתמלאים, מתחילה רעדה מלווה בחום; הם מכנים את הקדחות האלו נודדות [...] היא [הבתולה] משתגעת [...] ונעשית רצחנית בשל הריקבון, ומלאת פחד וחרדה בשל העצב [...] והנפש

6. Harold Merskey and Paul Potter, "The Womb Lay Still in Ancient Egypt", *British Journal of Psychiatry*, 154:6, 1989, pp. 751–753

שנטרפה ונתייסרה מחמת קלקול הדם, נמשכת אל הרע ועוד דבר היא (הבתולה) נוהגת לקרוא בשמות לדברים מפחידים, והם מצווים עליה לקפוץ, ליפול לבארות ולהיחנק [...] אבל אני עצמי מורה לבתולות בכל עת שהן סובלות מתופעות כאלו, עליהן לשכב עם גברים במהרה, שכן אם תהרינה – תבראנה.⁷

בשונה מגרסה זו של היפוקרטס שלפיה הדם הוא שנודד, אצל אפלטון הרחם הוא זה הנודד ברחבי הגוף וזאת מתוך זעם על כך שלא זכה להתעבר וללדת:

והוא הדין לגבי מה שקרוי בנשים "אם" או רחם, והוא בעל חי המשתוקק ללדת שמצוי בקרבן; ולכשיישאר עקר זמן מרובה לאחר שהגיע לפרקו, הוא מתמרמר ומתרעם; הוא מתנודד בגוף כולו, חוסם את צינורות האויר, ובעכבו מתוך כך את הנשימה, הריהו גורם למצוקה שאין למעלה ממנה, ולחליים למיניהם; עד שהארוס של זה והתשוקה של זו יאחדו את הזוג, יקטפו את הפרי כפריו של אילן, ויזרעו בקרקע האם בעלי חי שעדיין לא הגיעו לכלל צורה.⁸

התיאוריות היווניות צופנות בחובן השלכות רפואיות פרקטיות. בימי הביניים אלו הובילו לפיתוחן של התערבויות שמטרתן הייתה לטפל ברחם הנודד ולמנוע את הקשים הגופניים והנפשיים שמלווים את נדודיו. כך, בימי הביניים, בדומה להתערבויות שכבר תוארו במצרים הקדומה, הוצע בקודקסים רפואיים לטפל בעילפון שנגרם מנדודיו של הרחם לעבר הראש על ידי דחיקתו חזרה למקומו באגן: ריחות של חומץ נועדו להרחיקו מהאזור שאליו נדד, והבערת צמחי תבלין בסמוך לאגן נועדה לפתות אותו לשוב אל מקומו.⁹

לאורך הדורות הוצג אפוא הרחם בצורות שונות: איבר נייד, מכני, יצור חי עם רצונות, רחם הכבול ברצועות אך עם יכולת תנועה מוגבלת, ואף רחם דמוני.¹⁰ אומנם כיום קל לדחות רעיונות אלו כבלתי סבירים אנטומית ומופרכים פיזיולוגית, או לבקרם על היותם משקפים את האופן שבו גברים הגדירו את גוף האישה, הבנו אותו ושלטו בו. ובכל זאת, כמה חוקרים בני זמננו הציעו קריאות מחודשות לכתבים היווניים. כך למשל מארק ג' אדייר טען בהתבסס על קריאה מדוקדקת של כתבי

7. הציטוט מופיע אצל Nancy H. Demand, *Birth, Death, and Motherhood in Classical Greece*

Birth, The Johns Hopkins University Press, Baltimore 1994

8. אפלטון, "טימאיוס", כתבי אפלטון, כרך ג, מיונית: יוסף ג' ליבס, שוקן, ירושלים 1959, עמ' 606–607.

9. Laurinda S. Dixon, "Beware the Wandering Womb—Painterly Reflections of Early Gynecological Theory", *Cancer Investigation*, 12:1, 1994, pp. 66–73

10. Christopher A. Faraone, "Magical and Medical Approaches to the Wandering Womb in the Ancient Greek World", *Classical Antiquity*, 30:1, 2011, pp. 1–32

אפלטון, כי אפלטון התייחס למעשה למודל פסיכולוגי, וכי התנועות שעליהן כתב אינן תנועות פיזיות אלא תחושות, רגשות ורצונות.¹¹ גם סנדר גילמן ועמיתיו העמידו פרשנויות חלופיות של הקורפוס ההיפוקרטי בהקשר של ההיסטוריה. לשיטתם, הרחם "היווני" (כמו הפין או הלב) מסמל איברים המבטאים את "החלקים הבלתי נשלטים של הנפש" – תשוקה, דחף ותנועה חסרת רסן. אם כן, זהו דימוי מטאפורי-פסיכולוגי לא פחות מאשר פיזיולוגי. הדיון ב"רחם הנודד" משקף לא רק תפיסה ביולוגית, אלא גם תפיסות חברתיות הקשורות לנישואין, לאימהות ולתשוקה נשית, שבאמצעותן נעשה הגוף הנשי לאובייקט של ידע ושליטה רפואית. השיח על "רחם נודד" נוצר משילוב של אמונות רפואיות ודימויים תרבותיים – ביטוי לחרדה תרבותית מפני גוף נשי בעל חיים משל עצמו. יתר על כן, ייחוס בלעדי של הבניה זו ליוונים מתעלם מהמורכבות ומהריבוי של גישות בספרות היוונית שקצרה היריעה מלפרטן כאן.¹² אני מעוניין להציע כי רעיונות הרחם הנודד משקפים את הדרכים שבהן היוונים – ואולי תרבויות נוספות – תפסו והבינו את טבע האדם, את טבע האישה ואת גופה. אטען כי תפיסות אלו מבטאות חוויות גופניות ונפשיות שאינן מופרכות וגרוטסקיות כפי שהן עשויות להיראות מנקודת מבט עכשווית.

אנרגיה חופשית

פרויד השתמש בעקביות במושג "אנרגיה חופשית" במסגרת המודל הכלכלי של הנפש, המתאר כיצד אותה כמות של עירור נפשי נעה במערכת, נפרקת או מוסטת בין תהליכים נפשיים, ואף מתגלמת בביטויים גופניים. מקורו המדויק של מושג זה בתיאוריה הפרוידיאנית נותר שנוי במחלוקת: יש המייחסים אותו להשפעה מוקדמת של הפיזיקה הפיזיולוגית של הרמן פון הלמהולץ ופול פייר ברוקה, בתקופת חינוכו המדעי של פרויד במכון הפיזיולוגי של וינה; אחרים סבורים כי שורשיו נעוצים דווקא בהגות של יוזף ברויאר, שהציע כבר במחקרים בהיסטוריה תפיסה דינמית של מערכת העצבים, המבוססת על מאזן של אנרגיה מוחית ועל הצורך לשמר רמת עירור מיטבית.¹³

11. Mark J. Adair, "Plato's View of the 'Wandering Uterus'", *The Classical Journal*, 91:2, 1995, pp. 153–163; Mark J. Adair, "Plato's Lost Theory of Hysteria", *The Psychoanalytic Quarterly*, 66:1, 1997, pp. 98–105.

12. גילמן, קינג, פורטר, רוסו ושוואלטר, *Hysteria Beyond Freud*, לעיל הערה 4.

13. Siegfried Bernfeld, "Freud's Earliest Theories and the School of Helmholtz", *The Psychoanalytic Quarterly*, 13:3, 1944, pp. 341–362; Paul F. Cranefield, "Freud and the 'School of Helmholtz'", *Gesnerus*, 23:1-2, 1966, pp. 35–39.

יהיה מקורו אשר יהיה, מושג האנרגיה אצל פרויד ממלא תפקיד מהותי בפיתוחה של הפסיכואנליזה – הן כמסגרת להבנת הופעתם של תסמינים נפשיים, והן ככלי לחשיבה על מנגנוני הגנה, על מבנה הנפש ועל העברת תכנים מהמערכת הלא-מודעת אל זו המודעת. בהקשר זה, "האנרגיה החופשית" אינה רק מטאפורה פיזיקלית אלא דרך לראות את הנפש כמרחב של מתחים, פוטנציאלים ופורקן. מושג זה ממחיש את שאיפתו של פרויד לעגן את תורתו במסגרת ביולוגית מדעית-דטרמיניסטית, וכן מתווה את האפשרות לקרוא את הסובייקט כמבנה דינמי, טעון, ומשתנה – מעין מערכת אנרגטית, פיזיקלית ופסיכולוגית גם יחד.

פרויד הצביע על שני תהליכים נפשיים בסיסיים: התהליך הראשוני, המאפיין את הלא-מודע או הסתמי (Id), והתהליך המשני, המאפיין את תהליכי האגו (Ego). השניים מובחנים זה מזה, בין היתר, במידת החופש של האנרגיה הנפשית וביכולת קשירתה, כלומר בעיכובה, בעיכודה ובהעברתה לייצוגים סימבוליים. בתהליך הראשוני האנרגיה נעה בחופשיות, ואילו בתהליך המשני היא מעוכבת ונכבלת.¹⁴ במתווה לפסיכולוגיה מדעית הניח פרויד יסודות נורוֹנליים נבדלים לשני התהליכים הללו: בתהליך הראשוני מתרחשת פריקה מיידית ומלאה של זרימת האנרגיה, ואילו בתהליך המשני האנרגיה נאגרת בתוך קבוצת נורוֹנים המשמשת את האני.¹⁵ בהמשך לכך, הפעולה הנפשית העיקרית, לפי ההמשגות של פרויד, היא השמירה על קביעות באמצעות הפחתתה של התנועה האנרגטית וקשירת האנרגיה החופשית. האנרגיה החופשית משקפת מצב של אי-עונג והפחתתה מביאה לכדי חווית עונג. הפחתה מרבית של האנרגיה, עד כדי איונה המוחלט, מובילה לנירוֹנה, היינו לשלווה מלאה.¹⁶ בדבריו נסמך פרויד על התיאוריות המדעיות שרווחו במאה התשע-עשרה.

תיאוריית הקידוד המנבא (Predictive Coding) בוחנת את המנגנונים הנירוֹנליים של תהליכים אלו בכלים של מדעי המוח העכשוויים. לפי תיאוריה זו, המוח מחזיק במערכת היררכית של ייצוגים המקוֹננים זה בתוך זה. כך שכל רמה מייצרת תחזיות לקלט שהיא מקבלת מהרמה שמתחתיה, והרמה הנמוכה ביותר ניזונה ישירות מהקלט החושי. מידת הדיוק של התחזית קובעת את גודל ההפתעה: ניבוי מדויק מפחית את

14. זיגמונד פרויד, "ניסוחים על אודות שני עקרונות של ההתרחשות הנפשית", הלא מודע: מאמרים במטאפסיכולוגיה, מגרמנית: רות גינזבורג, רסלינג, תל אביב 2023, עמ' 25-36.

15. זיגמונד פרויד, מתווה לפסיכולוגיה מדעית, מגרמנית: תומר רוזן גרייס וליעד קבי־נקי, רסלינג, תל אביב 2024.

16. זיגמונד פרויד, הבעיה הכלכלית של המזוכים, מגרמנית: אדם טננבאום, רסלינג, תל אביב 2015, עמ' 10, הדגשה במקור.

ההפתעה, ואילו ניבוי שגוי מייצר פער בין הצפוי לנקלט בפועל, המתבטא בשחרור של אנרגיה חופשית.¹⁷

כיצד נחוות תחושה של אנרגיה חופשית המשוטטת בגוף ובנפש? וכיצד נחוות כבילתה או פליטתה של אנרגיה זו? עקרון הנירוונה שגיבש פרויד מאפשר הבנה של תחושות העונג ואי־העונג המלוות את זרימת האנרגיה החופשית בגוף ואת קשירתה. עקרון הנירוונה מתאר את השאיפה לצמצם את מתחי החיים עד למצב יציב הדומה לזה של חומר אנאורגני. במאמרו "הבעיה הקשה של התודעה" הציע מארק סולמס כי התודעה נובעת מסטיות מנקודת האיזון ההומאוסטטית, שאותה שואפים הסובייקט וגופו לשמר. התרחקות מנקודת איזון זו מלווה בעלייה באי־הוודאות ובאנרגיה החופשית, והן נחוות כאי־עונג. לעומת זאת, חזרה הדרגתית לנקודת האיזון נחוות כעונג.¹⁸

חויות גופניות סובייקטיביות של תנועה פנימית – אשר לעיתים מתוארות בחדר האנליזה באמצעות דימויים של רחם – עשויות לשקף הן את התחושה של אנרגיה חופשית לא־קשורה, הן את החוויה של קשירתה מחדש. המקרים הקליניים שאציג יאפשרו לבחון כיצד תנועת הרחם הנודד עשויה לשקף תגובה למצבי אי־ודאות פנימית, ולהאיר מזווית נוספת את פעולתו של עקרון האנרגיה החופשית.

הרחם הנודד בחדר הטיפולים

שש הדוגמאות הקליניות שלהלן מבוססות על מפגשים קליניים במרפאה, בחדר הטיפולים האנליטי ובמחלקות האשפוז. פרטיהן של המטופלות הוסוו, וכמה מהמקרים מלכדים תיאורים קליניים ממפגשים עם מטופלות שונות, חלקם מפורטים יותר וחלקם פחות. המקרים נועדו לאפיין דרגות שונות של נדידת הרחם – החל ברחם המקובע במקומו ומוצמת לאגן לא־נגיש, דרך נדידה ברחבי הגוף וכלה בהיעלמותו של הרחם אל מחוץ לגוף.

17. Karl Friston, "The Free-Energy Principle: A Unified Brain Theory?", *Nature Reviews Neuroscience*, 11:2, 2010, pp. 127–138

18. Mark Solms, "The Hard Problem of Consciousness and the Free Energy Principle", *Frontiers in Psychology*, 9, 2019

1. בת הים הקטנה

אריאל הגיעה לקליניקה בשל הפרעת הליכה שהופיעה חודשים מספר טרם פנייתה. היא הייתה אז בת עשרים וחמש. הופעתה החיננית העלתה על הדעת פסל נשי קלאסי – פניה ופלג גופה העליון נדמו כפרוטומה יוונית שפוסלה ביד אומן. אך מקו המותניים ומטה גופה שידר מסר אחר. במקום אגן ורגליים, ניבט גוף תחתון שאיבריו כוסו כאבן חלקה: מקשה גולמית של שיש שלא נחרצה. רגליה היו תמיד משוכלות וצמודות זו לזו, עד כי לא ניתן היה לראות קו מפריד ביניהן – לא כל שכן את קווי האגן או רום ירכיה. הליכתה הזכירה הליכת פינגווין: קפיצית, בלתי טבעית, חסרת שיווי משקל. כמה חודשים טרם הופעתה של הפרעת ההליכה נפרדה מבן זוגה, שעזמו תכננה להתחתן. הפרידה באה בעקבות בקשתו לקיים יחסי מין טרם הנישואין. אריאל, כך תיארה, אומנם חשקה בו, אך חשה כי הדבר "מוקדם מדי" ו"לא ראוי". נפשה המתייסרת מצאה דרך להיחלץ מן ההתנגשות: גופה הפך לבלתי נגיש. האגן נאטם, הנרתיק נמחק, והרחם כוסה בגוש שיש בלתי חצוי. התנועה פסקה. בגוף זה שאין בו חללים אי-אפשר להיפתח, להיחדר, או להתעורר.

גופה של אריאל מבצע אקט הגנתי של פיסול-עצמי הפוך: אם האדם מפסל את האבן כדי לחשוף בה צורה, הרי שהיא עושה את ההפך – מצמצמת את עצמה, מקשיחה את גופה, ומוחקת את איבריה הנשיים. רחמה המאובן קובע למקומו במשקולות של שיש ואיבר כל יכולת לנודד. הליבירו שבתוכו כבה ונעשה מדבר צחית. זוהי הגשמה טרגית של עקרון הנירוונה: מקום שאין בו עוד סכנה, שכן לא נותר דבר שיכול להתעורר או להיפגע.

הקפאת פלג גופה התחתון של אריאל מהדהדת את דמותה של בת הים הקטנה, כפי שניתחה אפרת צאלון במאמרה הפסיכואנליטי-פמיניסטי על האגדה של אנדרסן ועל עיבורה הקולנועי של דיסני. צאלון הצביעה על כך שדווקא הזנב של בת הים – סמל הפיתוי שלה – הוא גם סימן לסירוס ולחוסר אפשרות לסיפוק. אצל אריאל, כמו בת הים, "האנומליה הקוסמית שלה מבשרת את זיקתה העכשווית לחידת האישה הלכודה בין דימויים מנוגדים טבע ותרבות, בין פיתוי והזנה, בין רוע וקדושה". גם היא מעוררת אידאליזציה רומנטית – אך גופה התחתון אילם ונעול. כך נעשית אריאל, כמו בת הים של אנדרסן, ישות שמגלמת בגופה את הסתירה שבין משיכה לנעילה, בין תשוקה לאובדן, בין מיניות לסירוס.¹⁹

Efrat Tseeelon, "The Little Mermaid: An Icon of Woman's Condition in Patriarchy, and the Human Condition of Castration", *International Journal of Psychoanalysis*, 76, 1995, p. 1019

2. "עוד אחד שמכניס את עצמו לכ--- שלי"

חמוטל היא אישה בשנות השלושים לחייה, הסובלת מזה שנים תסמינים סומטיים מרובים. הם הופיעו לראשונה בעקבות תאונת דרכים קלה, ואופיינו כמאורעות דר- שלביים: תחילה רעד בלתי נשלט בכל גופה, רעד המלווה בתחושה מוזרה כאילו ישות זרה ולא מובחנת נעה בתוכה ומטלטלת את איבריה הפנימיים. לאחר מכן, תחושת סחיטה – כאילו שטיח גדול עוטף את בית החזה והבטן מבחוץ, מדמה טבעת לוחצת המקיפה אותה. אף שתחושת הסחיטה הקלה את הסערה הפנימית שחוותה בזמן אירועי הרעד, חמוטל חשה שמהו מוזר מתרחש בגופה, ולכן פנתה לעזרה רפואית. אופיים של התקפי הרעד העלה חשד להפרעה פונקציונלית המדמה התקפים אפילפטיים. ההערכה הנירולוגית, לרבות בדיקת פעילות חשמלית של המוח המוכוונת לאפילפסיה, הייתה תקינה. היא אובחנה כלוקה בהפרעה קונברסיבית. חמוטל הפגינה מנעד רגשי מועצם, ובמפגש עימה שיבצה שלל רמיזות ארוטיות, ניסיונות פיתוי והתנהגות מינית מוחצנת – לכולן התכחשה מייד. כאשר התבקשה באופן מכבד ואמפתי לתאר את תסמיניה מבלי שהוצעה או נרמזה כל אטיולוגיה רגשית ומינית לתלונותיה, היא השיבה בתוכן מיני מובהק, במחאה על כל ניסיון לקשר את תסמיניה לנרתיק או למה שמתרחש באגן – "עוד אחד שמכניס את עצמו לכ--- שלי!"

ההסתמנות הסומטית של חמוטל מזמנת קריאה של הרחם הנודד כדימוי חי, המתגלם בגופה כדיבוק – ישות זרה ודמונית המשוטטת בתוכה, מעוררת סערה, רעד ועוררות לא נשלטת. סערה זו ניתנת להבנה כפרץ של אנרגיה חופשית לא-קשורה, אולי תולדה של עוררות מינית מושהית או אסורה, שאין לה מוצא בעיבוד או בקישור. תחושת ה"שטיח הכרוך" סביב גופה – כטבעת לוחצת, מגוננת וסוחטת – עשויה לייצג מנגנון הגנה סומטי: מופע קונקרטי שבו הגוף עצמו מתגייס לבלום, לקשור ולעגן את עורף האנרגיה החופשית. השטיח מסמל כאן חזרה לארכיטיפ של הרחם לא ככוח מפורר שאינו נשלט, אלא גם כמכל עוטף, מחזיק, מגביל ומוסתר. הרחם ממלא אפוא תפקיד כפול: הוא גם מקור הסערה ומושא החדירה הזרה וגם המרחב הקושר והמאזן, כמו אם פרה-סימבולית שגוף האישה מעלה מתוכו בעת חירום. תנועה זו בין הפירוק לקישור, בין זרות להשתייכות, מתמצה אולי בליבת החוויה הסומטית של חמוטל: הרחם הנודד כישות אחת רבת-פנים, דמון חסר מנוחה וגורם מייצב ומחזק. מקרה דומה שבו הקישור למיניות ולטראומה גלוי, מתועד אצל שנודור פרנצי. בתיאור מקרה מ־28 בינואר 1932 תיעד פרנצי מטופלת שתחושות טראומטיות, שמקורן ככל הנראה באלים מינית, הופיעו בגופה בצורת רגישות יתר באזורים "מוגנים" – הידיים, החזה, הראש – בעוד שבפלג גופה התחתון לא הורגשה תחושה. פרנצי הציע

למטופלת דימוי של "סחיטת ספוג ממעלה למטה" כסוגסטיה שנועדה לאפשר לה "להשיב את התחושות למקומן האמיתי". בתוך רגעים ספורים, היא חוותה כאב באיבר המין – רישום גופני של שיבה נפשית לאזור המודחק. תנועה זו שבה תחושה גופנית שנדרה מעלה מתוך אימה מוסרית שֶׁבָּה אל מקום הטראומה, מזכירה את מושג הרחם הנודד, אך הפוך: כאן זהו הרחם שנזנח, שהועלם מן התחושה, ושעתה מוזמן לתת ביטוי למכאוביו.²⁰

3. יש לי ברגל נרתיק מפריש צואה

רוחמה, אישה גרושה בשנות השלושים לחייה, סובלת מזה כחמש שנים מתסמונת כאב אזורי מורכב.²¹ בעקבות נקע בקרסול הימני התפתחה מגבלה חמורה ברגלה הימנית, שהתבטאה בכאבים עזים, בחוסר תנועה, וכן בשינויים אוטונומיים, כגון בצקת, אטרופיה ושינויי צבע. עולה האפשרות שחוותה בילדותה התעללות מילולית וגופנית מצד אביה. הכאב היה נושא מרכזי בטיפול, וברוב הפגישות הקדישה רוחמה את עיקר הפגישות לתיאור הכאב ולהשפעתו על חייה.

באחת הפגישות סיפרה רוחמה על יבלת בכרית אחת מאצבעות רגלה. תיאור זה הפיק חומר קליני עשיר שהעסיק אותה למשך חודשים. לדבריה, היבלת הייתה בעלת קצוות משוננים ולעיתים דיממה. בדימויה של רוחמה היבלת הלכה וגדלה: קצותיה נעשו חדים והפצע העמיק. מתוך הפצע הפציעה מערכת של צינורות: לעיתים שימשו הצינורות חלק ממנגנון היראולי שהצליח להאריך את הרגל המשותקת ולהפכה לאיבר זקור; ולעיתים זחלו חולדות נושכות במערכת המנהרות והמערה שהתפתחו במעמקי הרגל. היא הדימוי היה שהפצע קיבל קול ודמות – נרתיק מדבר המפריש צואה – מעין פי־טבעת־פה־נרתיק שבו התקשורת, ההפרשה והמיניות חוברות למיצג אחד, גולמי, קדם־אנושי כמעט. הדימויים הביזאריים והאסוציאציות הללו אפשרו לרוחמה לבחון כיצד גופה בכלל, ורגלה בפרט, שימשו מצע לפיקטוגרמות של פנטזיות מיניות מוקדמות ושל טראומות. רגלה הפכה למיזוג פנטזמטי של פתחים גופניים שונים – נרתיק, פיין, פי טבעת, פה ורחם.²²

20. שנדור פרנצי, היומן הקליני, מגרמנית בצירוף אחרית דבר: אורנה וסרמן, עם עובד, תל אביב 2013, עמ' 61–63.

21. R. Norman Harden et al., "Complex Regional Pain Syndrome: Practical Diagnostic and Treatment Guidelines", *Pain Medicine*, 14:2, 2013, pp. 180–229.

22. Iftah Biran et al., "Body Structural Description Impairment in Complex Regional Pain Syndrome Type I", *Frontiers in Psychology*, 13, 2022.

במקרה זה, הווגינה ועימה הרחם נודדים לרגל, שם הם מקבלים תחילה צורה של איבר מין נשי מאיים, דמוי וגינה דנטטה: איבר בעל קצוות משוננים כעין שיניים, שבתוכו רוחשות חיות מאיימות.²³ בהמשך הם מקבלים צורה של איבר מין פרימיטיבי, ארכאי ופולימורפי, המזכיר קלואקה.²⁴ הפגיעה הפריפרית ברגל, וכן השינויים הקורטיקלים המרכזיים הנלווים לה,²⁵ היו מעין כליא ברק לקשירת ההטענה המינית ולפריצתם של הדימויים הגופניים-נפשיים, בדומה לדימויו של פרויד את הסימפטום ההיסטרי המתפתח סביב פגיעה נוירולוגית לפנינה הנוצרת סביב גרגר חול או לפרחים המשתרגים על רשת מתכת.²⁶ זהו רעיון ה"היענות הסומטית" (somatic compliance) של פרויד, שלפיו בתשתית הסימפטום ההיסטרי מצויה נטייה גופנית-נוירולוגית.²⁷ רנה רוסיון פיתח רעיון זה וטען שמחלה סומטית קיימת זוכה למשמעות פסיכולוגית כשהיא משמשת מצע לחדירה ולהסתננות של דימויים טראומטיים לתוך האיבר הנפגע, המקבל על עצמו את נטל ההיסטריה. על פי רוסיון, הגוף מקריב את האיבר החולה כדי לשאת את נטל הטראומות המשתחזרות.²⁸

מקרה זה ממחיש חדירה עזה של טראומה מינית ופנטזיות מגדריות אל תוך גוף פגוע ומתכלה – רגל שהפכה לזירת רישום גופני של דימוי קלואקלי ארכאי. הרחם הנודד לא רק נע; נדמה כי הוא מבקש למצוא מוצב סופי שבו יוכל לעגון. כשהוא מגיע לקצה הגוף – לנקודה המרוחקת ביותר האפשרית – הוא עוצר, אך כבילתו נותרת חלקית. האנרגיה החופשית הלא-קשורה שנטענה בו לאורך מסלול הנדירה, אינה מושתקת אלא מוצאת דרכי התפרצות: דם, הפרשה ודיבור בלתי-מילולי. כך נעשה הגוף שסתום מתוחכם – מפרק לחצים, מפגי אימה, אך לעולם אינו נאטם.

23. Solimar Otero, "‘Fearing Our Mothers’: An Overview of the Psychoanalytic Theories Concerning the ‘Vagina Dentata’ Motif F547. 1.1", *American Journal of Psychoanalysis*, 56:3, 1996, p. 269
24. זיגמונד פרויד, "שלוש מסות על התיאוריה של המיניות", מיניות ואהבה, מגרמנית: אדם טננבאום, עם עובד, תל אביב 2002, עמ' 97–17.
25. C.M.A Karin, John F. Stins, and Peter J. Beek, "Cortical Changes in Complex Regional Pain Syndrome (CRPS)", *European Journal of Pain*, 13:9, 2009, pp. 902–907
26. זיגמונד פרויד, "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", מגרמנית: אברהם הוס, בתוך עמנואל ברמן (עורך), פרויד ודורה, עם עובד, תל אביב 2000, עמ' 101–31.
27. שם.
28. Rene Roussillon, *The Primitive Agony and Its Symbolization*, Karnac Books, London 2011, pp. 1–26

4. משהו נתקע לי בגרון וכמעט יוצא החוצה ואז הוא חוזר ויורד למטה

אלישבע, אישה בשלהי שנות החמישים לחייה, סובלת זה שנים מהיפוכונדריה ומנטיות פסיכוסומטיות. היא גדלה בחווה באזור מבודד, תחת איום מתמיד של בצורת ואסון. צרכיה הפיזיים סופקו, אך באופן קשה ומכני, בדומה לדרך שבה מטופלים הבקר והיבולים – באכזריות חסרת רחמים. יחסה לגופה עוצב כהתאם: משהו שיש לאלף, לשלוט בו, אך שלעולם נותר בלתי צפוי ובוגדני. אלישבע פנתה לטיפול בעקבות הידרדרות גופנית ממושכת, שהביאה גם לכדי החמרה במחשבות פסיכוסומטיות, ששיאן בדיכאון בעל מרכיבים היפוכונדריים. בטיפול עסקה רבות כיציבתה ובאופן התמודדותה עם כוחות הכבידה, הפיזיים והנפשיים כאחד. היא תיארה תחושה מתמדת של חוסר יציבות גופנית ונפשית: עמוד שדרה חסר, צורך בפיגומים שיתמכו בה, ותחושת קריסה מבפנים.

לעיתים, בעיקר כאשר עלו תכנים רגשיים קשים, היא איבדה את קולה. באחד המקרים, בשעה שדיברה על נושא מציק במיוחד, החלה להשתעל וחדלה לדבר. כששאלתי מה קרה, ענתה, "משהו נתקע לי בגרון, כמעט יוצא החוצה ואז חוזר ויורד למטה". דימוי זה העלה בי את המושג גלובוס היסטריקוס (Globus hystericus) – דימוי של רחם שנודד אל הגרון, ממלא אותו וגורם תחושת חנק וקושי בדיבור.²⁹ הזמנתי אותה להרחיב על הקשר או הנתק בין הפנימי והחיצוני, כפי שזה עלה בתיאורה, ולחשוב על הרב שלכוד בגרון ומבקש לצאת ממנו. היא תיארה תחושה עמומה של עמוד חלול, דמוי תעלה, שמתחיל בנרתיק ומסתיים בפה. חשבתי על אותו עמוד כתוואי לנדידת רחמה ממקום מושבו באגן אל עבר הגרון, כשהוא עוקף כל מחסום אנטומי. כשניסתי למפות אילו איברים וגפיים קשורים לעמוד זה, הופתעה ונבהלה מהדימוי. תחילה תיארה כיצד גפיה נקשרים לעמוד כאילו הייתה בוכת מרינוטה. אך גופה נותר חלל ריק, ואותו מילאה כעבור כמה דקות באיברים פנימיים: מעיים, קיבה וכבד, מבלי לציין את מיקומם המדויק.

כשהערתי על הדרך שבה העמוד מתאר חיבור שאינו אפשרי מבחינה אנטומית בין מערכת העיכול, הגפיים והנרתיק, היא אמרה שהיא חושבת שהרחם שלה נמצא "שם, איפשהו". היא לא ידעה היכן בדיוק. כשחשבה על כך, אמרה, "הרי הוא אמור להיות בקו האמצע, נכון? זה המקום שבו הרחם צריך להיות, לא?" אך אצלה, לדבריה, הרחם "לא מתנהג כראוי" – הוא סוטה ממקומו בקו האמצע, ונמשך מעט שמאלה. כששאלתי על הסטייה הצידית הזו, היא השיבה, "הרחם נמשך אל הצד הרע שבי".

Ryan Finkenbine and Vincent J. Miele, "Globus Hystericus: A Brief Review", *General Hospital Psychiatry*, 26:1, 2004, pp. 78–82

אלישבע ראתה ברחמה ישות חיה, בעלת אישיות, כוונות ונטיות, נודדת וסוטה. בתחילה הרחם נע בציר האנכי אל עבר הגרון, בדומה לתופעת גלובוס היסטריקוס, ושם כמעט פורץ מגופה אל המרחב החיצוני. סכמת הגוף המקוטעת הזו מתייצבת מחדש עם הופעת הדימוי של העמוד: עמוד חלול ולא מוצק, אך כזה שיכול לקבע את הגוף והתודעה, להכיל ולרסן את כוחות הנדירה. פעולת הקיבוע אינה מושלמת, שכן נותרת סטייה ליטרלית הממקמת את הרחם במחוזות הנגועים בגופה של אלישבע.

מדוע נודד הרחם מהוויגנה, מהאגן, אל הגרון? אלישבע תיארה מודל מרחבי שבו עמוד מרכזי משמש ציר אנכי שסביבו מעוגנים איברי הגוף, מעין נתיב שבו הרחם יכול לעלות ולרדת. פרויד הציע מהלך דומה ב"קטע מתוך אנליזה של היסטריה", ובו ביקש להסביר את הפרעת הדיבור של דורה בדרכים שונות. לצד מודל "תועלתני" (שאין טעם בדיבור כשהאהוב איננו), הציג מודל רווי מיניות, המושתת על מעתק בין איברים הדומים זה לזה: הוויגנה הנגועה בהפרשות, והגרון שגם הוא נגוע בהפרשות. לטענתו, המעתק בין שני האיברים נובע, בין היתר, מעוררות מינית אמביוולנטית שחווה דורה כשמר ק' תקף אותה מינית.³⁰

הקשר בין הוויגנה והרחם לבין הגרון, מעבר המבוסס על דמיון אנטומי, מתואר היטב אצל יונתן שגיב בממארו יש אנשים שמדברים ככה. בממארו זה, שגיב קושר בין אובדן הדיבור להטענה המינית הגלומה בעצם פעולת הדיבור – הטענה שאינה נפרדת מזהותו המינית. הטענה זו מקבלת המחשה פיגורטיבית וקונקרטית בדמיון הוויזואלי שבין מיתרי הקול לשפתי הוויגנה: "עיניי החלו להתייבש כשרחב הצביעה על המסך שהציג צילום של שתי שפתיים פעורות והסבירה כי אלו מיתרי הקול שלי. ניסיתי להתעלם מהגילוי המפתיע כי מיתרי הקול נראים כמו ואגינה ולהתרכז בהסברים של רחב".³¹ דרך נוספת להבין את תנועת הרחם אצל אלישבע היא באמצעות ה"גופאני" של תמי פולק – מושג המתאר את רשת הקשרים שבין הפונקציות הגופניות־נפשיות. אחד ממרכיביו של ה"גופאני" הוא ציר אנכי הכולל שדרה קדמית המשמשת מסלול המחבר בין הפתחים העליונים והתחתונים של הגוף – מן האגן, דרך מערכת העיכול, אל הגרון והפה. ציר זה יוצר רצף תחושתית ותנועתית המאפשר ויסות בין פנים וחוץ, החזקה והתרוקנות, נשימה ועיכול.³² אצל אלישבע, הציר האנכי הוא עמוד חלול, תעלה מאיימת שבתוכה הרחם הנודד מטפס אל הגרון ועומד לפרוץ ממנו. במקום

30. פרויד, "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", לעיל הערה 26.

31. יונתן שגיב, יש אנשים שמדברים ככה, כתר, בן־שמן 2023, עמ' 37.

32. תמי פולק, "המיכל־הגופני": מסמנים צורניים של המרחב הפסיכו־פיסי הראשית", שיחות, כ"ב:1, 2007, עמ' 32–41; תמי פולק, "הגופאני כאנטומיה של פתיחות", שיחות, ל"ו:1, 2021, עמ' 75–84.

רצף אינטגרטיבי מתקבלת חוויה של חלל מקוטע, קריסה גופנית ואיברים הנקשרים זה לזה באופן שאינו מסתבר אנטומית. מכאן אפשר לראות את נדירות הרחם שלה לא כעוד מופע בודד של גלובוס היסטריקוס, אלא כהתפרצות של שיבוש "גופאני" עמוק: הציר, שאמור להיות מבנה נושא ומכיל, נעשה תוואי בריחה, שבו הרחם מצביע על ה"צד הרע" ומותיר את הגוף כעמוד חלול, רפוי ובלתי יציב.

הדימוי שהעמידה אלישבע – עמוד חלול שבתוכו הרחם נודד אל הגרון – מדהד את המתואר בשיר "צלם" של טבת דיין שהובא כאפיגרף למאמר זה: "שְׁתֵּי חוֹלִיּוֹת זֶזוּ מִמְּקוֹמָן, הָאֶגֶן עָלָה / לְשִׁמְאֵל, הָרֶחֱם נָדָד, / וְהַלֵּב שָׁלָךְ / נִמּוֹךְ". גם כאן נדירות הרחם כרוכה בתנועה אנכית לאורך השדרה הקדמית של הגוף, המלווה בהסטה של ציר הגוף. עמוד השדרה עובר טרנספורמציה ממבנה נושא ותומך למסלול של תנועה חריגה ומכאיבה. אצל אלישבע, הרחם נמשך אל ה"צד הרע" בגופה, ואילו אצל דיין, האגן נודד שמאלה והכאב מתגלם כבריאה מחדש "בצלמו" של אחר. שני התיאורים ממחישים כיצד נדירות הרחם נעה בין חוויה גופנית לבין מעשה סימבולי המשבש את הציר האנכי של הגוף, ובא לידי ביטוי בקריסה ובפירוק פנימיים.

לסיכום, במקרה של אלישבע, הרחם הנודד עמד לפרוץ מגופה, אך נפשה הצליחה לבלום את תנועתו ולהשיבו (כמעט) אל מקומו הטבעי. המיקום של הרחם בצירה הרע מלמד על יחסה האמביוולנטי של אלישבע אל רחמה, ואולי אף אל מיניותה. אם כן אין זה מפתיע שהיא שקעה בדיכאון, שהרי כפי שהסביר פרויד בחיבורו אבל ומלנכוליה, כאשר האובייקט המופנם טעון אמביוולנטיות, ההזדהות עימו עלולה להפוך להתקפה עצמית שסופה בדיכאון.³³

5. משוגעת... מה היא חושבת לעצמה שיש לי שחלות?! שיש לי רחם!?

סנונית היא רווקה בת שלושים וחמש, פקידה בבנק. לפני ארבע שנים פנתה לטיפול בשל שילוב של דיכאון ממושך, נטייה לסימפטומים אובססיביים ומעשי פגיעה עצמית, שכללו חריטה של משפטים קטנים, שונאים ומשפילים, על עורה באמצעות סכין פירות. מיניותה מוכחשת לחלוטין. מעולם לא קיימה יחסים מיניים בהסכמה, לא עם גברים ולא עם נשים. במסגרת הטיפול עלו רמזים לפגיעה מינית מוקדמת, שעליה לא דיווחה או סיפרה קודם לכן.

33. זיגמונד פרויד, "אבל ומלנכוליה", אבל ומלנכוליה: פעולות כפייתיות וטקסים דתיים, מגרמנית: אדם טננבאום, רסלינג, תל אביב 2008, עמ' 7-43.

סנונית נדרשה לעבור בירור רפואי וגניקולוגי מקיף בשל מצב רפואי מתקדם. בתקופה זו החריף הדיכאון, ותדירותן וחומרתן של הפגיעות העצמיות גברו. גם בימי הקיץ הגיעה לפגישות לבושה בחולצות עם שרוולים ארוכים, שנועדו להסתיר את החתכים המרובים באמותיה – כולן חרוצות בעלבונות. כשאזלו המקומות הפנויים על זרועותיה, החלה לחרוט ולחתוך במעלה ירכיה. ההתפרקות הרגשית הקשה אירעה כשרופאת הנשים שטיפלה בה המליצה על כריתה של השחלות ושל הרחם. סנונית עזבה מייד את מרפאת הנשים, הלומה וסוערת. סירבה להישאר למרות הפצרות הרופאה. בפגישה הבאה שלנו סיפרה על המפגש עם הרופאה במילים אלו: "היא לא נורמלית, הגניקולוגית הזו. מה היא חושבת לעצמה? שיש לי שחלות? שיש לי רחם? היא ממש השתגעה! איך אפשר לדבר איתי על רחם, כשברור שאין לי כזה?!"

רגע זה הבהיר את עומק הנתק שבין סנונית לגופה הנשי. רחמה, כך נדמה, נרד מזמן – הן מתודעתה הן מגופה המטאפורי. קיומו בוטל והוכחש כבר בגיל צעיר, אולי בעקבות פגיעה מינית. המפגש עם הרחם המוכחש במסגרת הרפואית הפך עבורה לחוויה מוזרה, בלתי-מוכרת, אל-ביתית, וגרם להתפרצות רגשית עזה. ההתפרצות נענתה בניסיונות נואשים לפעול על גופה ולרשום בו את מה שלא ניתן היה לשאת נפשית – לכבול, או שמא לשחרר, את האנרגיה החופשית הלא-קשורה באמצעות חריטה עצמית כפייתית, כמעט בלתי פוסקת. ההיתקלות בגופה הנשי – זה שהוכחש, נאסר, והפך לזר – פרצה בבת-אחת לתוך שיח רפואי ניטרלי-לכאורה, וחשפה שכבות קפואות של אימה נשית מושתקת.

שנה לאחר מכן סיפרה סנונית בחדר הטיפולים על המעקב הגניקולוגי שעברה באותו שבוע: "אני עדיין מתפלאת על זה שאני צריכה את המעקבים האלו. אני באמת לא כמו כולן. אולי יש לי רחם ושחלות. אבל בעצם, אין לי ממש. אני שונה שם". בעת דיבורה עקבה במבטה אחרי זוויות החדר ופינותיו – בין קיר לקיר ובין הקירות לתקרה. הכרתי את התנועה הזו, דיברנו עליה כבר כמה וכמה פעמים, "את משרטטת את קווי המתאר של החדר. כמו רחם גדול שיכול להחזיק אותך. להחליף את מה שאת מרגישה שאין, שלא היה", וסנונית: "כן. צריך הרבה כדי להחזיק אותי".

6. בין השתן לצואה נולדים אנו

מרים, אישה בת ארבעים ושתיים, אם לשלושה, חוותה סיבוך גניקולוגי חמור בלידת בנה השלישי: קרע ברקטום שהוביל לכריתת המעי הגס וליצירת סטומה – פתח מלאכותי בדופן הבטן, שדרכו מופרשת הצואה. מאז הניתוח התלוננה מרים על כאבי גב תחתון

מתמשכים, על חולשה ועל שיתוקים לא מוסברים בפלג גופה התחתון. לצד זאת היא סיפרה על עיסוק כפייתי בהפרשות גופה: במרקם הצואה, בריחה, בהוצאתה מהסטומה, בניקיונה ובהחלפת השקיות. מרים מיעטה לצאת מהבית ונמנעה לחלוטין מיחסי מין. לדבריה, גופה איבד ממיניותו, והריח והלכלוך שנלווים לטיפול בסטומה הרחיקו אותה מכל מגע מיני אפשרי. מערכת שלמה של שקיות, של שטיפות ושל צינוריות נעשתה ממשות חיה בגופה, ולמוקד של עיסוק פיזי ורגשי. נוסף על כך, במסגרת הטיפול עלו עדויות לעבר טראומטי ולתחושת חרדה ודיכאון קיומי מתמשכים.

אומנם רחמה של מרים נותר בגופה, אך הוסר ממתווה גופה ומדימויו הפנימיים. מקומו נתפס, ואף הוחלף, במערכת השקיות של הסטומה, כמו ב־cul de sac עקר שמניב צואה בלבד. רחמה של מרים לא נדר בבטן, לגרון או לעבר חלקי גופה האחרים, אלא אל מוצאו – בין השתן לצואה – ומשם הוכחש ונמחק. הרחם האובד הומר בסטומה – "רחם-אסלה" בעל פתח מלאכותי, מדיף ריח, שממנו נובעים תוצרי גוף שאינם חיים אלא פסולת.

במונחיה של ז'וליה קריסטבה, מרים חיה בגוף בזוי:³⁴ גוף שמפריש, מדיף ריח ודורש טיהור מתמיד. השקית המוצמדת לגופה נעשית רחם חלופי שנושא עימו דימויים של סירחון, של בושה, של מיניות מוכחשת. הלכלוך הוא אחד המאפיינים העיקריים של מופע הרחם-סטומה של מרים. הפסיכואנליטיקאי לורנס קיובי הגדיר לכלוך (dirt) כ"דבר שאינו במקומו".³⁵ ואכן, הצואה של מרים אינה במקומה: היא מצויה מחוץ לגוף, ולא במחילותיו הפנימיות. יתר על כן, היא סגורה בשקית ולא במבנה אורגני ביולוגי. ייתכן כי המעתק הסימבולי בין הרחם לבין השקית הפלסטית החיצונית מתאפשר משום שגם כאן, כמו בפתחי גוף אחרים, מדובר באזור גבולי, שבו פנים וחוץ מתערבלים.³⁶ אמרתו של אחד מאבות הכנסייה, שפרויד ציטט בכתביו – inter urinam et faeces nascimur ("בין השתן לצואה נולדים אנו")³⁷ – מזכירה כי הרחם קשור תמיד למיקומו בגוף, ואולי גם לאימה הכרוכה בגוף הנשי הפנימי. אך במקרה שלפנינו אין מדובר בלידה אלא בהיפוכה: לא חיים חדשים אלא שאריותיהם, לא לידה אלא סילוק. עיגונו של הרחם בין השתן לצואה מוסיף רובד עמוק להבנת נודדיו – אף שהרחם נודד, יש לו מקום ברור שממנו הגיע ואולי אף אליו ישוב. עיגון זה מהדהד את המתואר במאמרו של פרויד על האלביית, שם לצד החוויה של פירוק גופני מתעוררת הפנטזיה

34. ז'וליה קריסטבה, כוחות האימה: מסה על הבזות, מצרפתית: נועם ברוך, רסלינג, תל אביב 2005.

35. Lawrence S. Kubie, "The Fantasy of Dirt", *The Psychoanalytic Quarterly*, 6:4, 1937, pp. 388–425.

36. Paul Schilder, *The Image and Appearance of the Human Body*, Routledge, London 2013, pp. 88–90.

37. פרויד, "קטע מתוך אנליזה של היסטריה", לעיל הערה 26, עמ' 46.

ההגנתית של החזרה לרחם, חזרה הכרוכה, לפי עקרון הנירונה, בקשירת כל אנרגיה עודפת – ולפיכך שקולה למוות:

איברים מבותרים, ראש כרות, כף יד שנותקה מהאמה [...] כפות רגליים המרקדות מעצמן [...] יש בהם משהו אלביתי עד מאוד, בפרט אם כמו בדוגמה האחרונה מיוחסת להם גם פעילות עצמאית [...] יש מי שהיה מעניק את כתר התחושה האלביתית לרעיון להיקבר חיים בשגגה. אלא שהפסיכואנליזה לימדה אותנו שהפנטזיה המבעיתה הזאת אינה אלא גלולה של פנטזיה אחרת, שכראשיתה לא הייתה מבעיתה כלל אלא נולדה דווקא מתוך תשוקה מסוימת, כלומר מהפנטזיה של החיים ברחם האם.³⁸

הרחם הנודד ומקומו של הגוף בפסיכואנליזה

ששת המקרים שהוצגו מדגימים תנועות שונות של הרחם – בין אם מדובר בתנועתו של הרחם הממשי, כמו במקרה של מרים, ובין אם בייצוגיו הנפשיים במקרים האחרים. מנעד התנועה רחב: מן הרחם המקובע באגן וחסר תזוזה (אריאל, בת הים הקטנה), דרך רחם שהנפש מצליחה לעגן מחדש באגן (חמוטל), ועד ייצוגים המתנתקים ממקומם – המתרחקים מעלה בגוף (אלישבע), יורדים מטה (רוחמה), נעלמים לחלוטין (סנונית) או משתכנים מחוץ לגוף (מרים). אם נבין את דימויי הרחם הנודד כייצוגים של פרצי אנרגיה חופשית ושל תהליכי קשירה, הרי שתנועותיו של הרחם ממחישות באופן מוחשי את האופן שבו אנרגיה זו נחווית.

כיצד ניתן להבין מופעים אלו ברוחה של ההיסטוריה? ההיסטוריה פועלת כשפה המתרגמת את הנפשי אל הגופני. היא משמשת אמצעי תקשורת בשעה שהשפה המילולית נחסמת, למשל תחת דיכוי פטריארכלי, כפי שטוענת הספרות הפמיניסטית;³⁹ היא מבטאת אזורים קדומים וארכאיים בנפש, שאינם נגישים לשפה;⁴⁰ היא מגלמת קונפליקטים נפשיים לא מודעים דרך הגוף עצמו.⁴¹ מכאן, שהמופע ההיסטורי בכלל והרחם הנודד בפרט מציעים חלון להבנת מערכת היחסים שבין הגוף והנפש בפסיכואנליזה.

38. פרויד, "האלביתי", האלביתי, מגרמנית: רות גינזבורג, רסלינג, תל אביב 2012, עמ' 75–76.
39. Charles Bernheimer and Claire Kahane (eds.), *In Dora's Case: Freud—Hysteria—Feminism*, Columbia University Press, New York 1990.
40. Joyce McDougall, *Theaters of The Body: A Psychoanalytic Approach to Psychosomatic Illness*, W. W. Norton & Company, New York and London 1989.
41. פרויד וברויר, מחקרים בהיסטוריה, לעיל הערה 2.

לפי אירית בן עטר כהן, הגוף בשיח הפסיכואנליטי נע בין שני קטבים: מנשא מטאפורי של משמעות הכפוף לשפה ולתהליכי הפשטה והסמלה, ומופע סימפטומטי של תהליכים נפשיים הקודמים להבניה המנטלית. הנפש ממשטרת את הגוף ומעצבת אותו כך שיוכל להיכנס לשיח ולשאת משמעות, אך פעולת המשמוע כרוכה גם בהדחקה ובהדרה של חלקי גוף מסוימים. מה שאינו נרשם בשיח – לא כמטאפורה ולא כסימפטום – מודר ממנו, אך עשוי לשוב ולהופיע באופנים חתרניים ומערערים. בן עטר כהן הציעה לחפש בין מופעים אלו את ביטוי של גוף אחר: גוף חי, נחוה וחוש.⁴² מערכת היחסים המתקיימת בשדה האנליטי בין הנפשי לגופני משתקפת ברעיון האנרגיה החופשית, הן בפרשנותה הפרוידיאנית הן במסגרת תיאוריית הקידוד המנבא. ניהולה של האנרגיה החופשית, אם באמצעות קשירה וכבילה ואם באמצעות פריקה, כרוך תמיד בהפעלת מערכות היררכיות המכפיפות את הגופני לסדר הנפשי. בכך מהדהדים המודלים של פרויד ושל הקידוד המנבא את המתח שעליו הצביעה בן עטר כהן בין משטור הגוף לבין הדרתו. מכאן נפתח גם הפתח לעיון מחדש בכתב הסימנים שהציעו פרויד וברויאר במחקרים בהיסטוריה, שלפיו ניתן לבנות לקסיקון שפתי ובו לכל ביטוי גופני יש פשר נפשי המיוצג על ידי הערך הלקסיקלי השפתי.⁴³ בלקסיקון זה ניתן לראות בתחושות גופניות כגון תנועת הרחם ברחבי הגוף, ייצוגים מיניים טראומטיים או פנטזמות קונפליקטואליות. ואולם ככל שמתרחבים המעתיקים של הרחם וגדל המרחק האסוציאטיבי בין תנועתו לבין ייצוגיו, כך מתערערת יכולת הסימבוליזציה והלקסיקון הפרוידיאני מתקשה לספק מסגרת פרשנית. במצב זה מתמקמים המעתיק והגוף בקוטב הסימפטום.

בנקודה זו מצטלבות ההמשגות התיאורטיות עם התיאורים הקליניים. חמוטל, למשל, תיארה רחם המטלטל את הבטן ואת בית החזה אך שב לבסוף למקומו – תנועה שניתן לראות בה המחזה והסמלה של יחסי מין קונפליקטואליים. רוחמה, לעומתה, מיקמה את הרחם ברגל. סמליותו נגישה פחות, והביטוי הדומיננטי הוא ביטוי סימפטומטי של רגל כואבת. ומה באשר לגוף המודר, החוזר בדרכים עקיפות? סנונית מגלמת אפשרות זו: הגוף המיני שלה, שהודר זה זמן, שב להופיע כמופע אובססיבי המתעצב סביב מעטפת רחמית חוץ-גופית, שהקואורדינטות שלה הן קירות החדרים שבהם שהתה סנונית. דוגמאות אלו ממחישות כיצד תנועות הרחם, כייצוגים סימבוליים או סימפטומטיים, מתגלות כזירה חיה שבה מתנסחים מחדש יחסי הגוף והנפש תחת תנודות האנרגיה החופשית.

42. אירית בן עטר כהן, הגוף בפסיכואנליזה: קריאה ביקורתית בכתבים פסיכואנליטיים, רסלינג, תל אביב 2017.

43. פרויד וברויאר, מחקרים בהיסטוריה, לעיל הערה 2.

אפשר להוסיף עוד רובד פרשני באמצעות עבודתה של דנה אמיר, המציעה לראות בסימפטום ההיסטרי תנועה בין שלושה סוגי מעתקים לשוניים: מטונימי, מטאפורי ופסיכוטי. המעתק המטונימי מחבר בין שדות הסמוכים זה לזה במרחב או בזמן; המטאפורי קושר בין שדות סמנטיים מובחנים ומרוחקים יותר; ואילו במעתק הפסיכוטי החוקיות נעשית חמקמקה, לא מסתברת ובלתי נהירה.⁴⁴ בהמשך למודל של בן עטר כהן, ניתן לומר שככל שהמעתק מתרחק – מן המטונימיה הקרובה, דרך המטאפורה, ועד הפסיכוזה המרוחקת – כך מתבצעת תנועה לעבר הקוטב הסימפטומטי, עד להתכנסות אל עבר החלקים המודרים של הגוף החוזרים ומופיעים באופן חתרני. במונחים של אנרגיה חופשית, המעתק המטונימי משקף דרגת קשירה גבוהה של האנרגיה, המטאפורי משקף קשירה רופפת יותר, והפסיכוטי משקף פירוק מוחלט של הקשירה, שבו האנרגיה מופיעה כסימפטום גופני נטול מסגרת סימבולית.

שלושת סוגי המעתקים מאפשרים גם להבין את התנועות השונות של הרחם במקרים שתוארו. כאשר תנועת הרחם מינימלית, האמצעי הלשוני הוא מטונימי: במקרה של אריאל, למשל, הגוש שמקבע את הרחם במקומו מצוי בריציפות אנטומית עם הרחם והווגינה, ולכן מגלם מעתק מטונימי; ובמקרה של חמוטל זהו התיאור המכני של לחץ פיזי בצורת טבעת או שטיח – ייצוג של קיבוע האנרגיה החופשית – הנשען גם הוא על סמיכות מקום. אומנם הקישור של אריאל לדימוי בת הים ולזנב הדג הוא מטאפורי, אך זהו קישור חיצוני שלי, לא ביטוי של חוויית הישירה.

לעומת זאת, כאשר תנועות הרחם נעשות מורכבות יותר, האמצעי הלשוני הוא מטאפורי. במקרה של אלישבע הקישור בין הווגינה לגרון מבוסס על סמנטיקה של פתחי גוף; ובמקרה של רוחמה הפצע המשונון מסמל וגינה דנטטה – קישור בין שדות סמנטיים רחוקים. בשני המקרים האלו תנועת הרחם מלווה אפוא במעתקים מטאפוריים המרחיבים את המרחק הסימבולי ומרופפים את קשירת האנרגיה.

במופעים הקיצוניים יותר שתוארו מתרחשים מעתקים פסיכוטיים. במקרה של סנונית, הסימפטום מתבטא בהכחשה מוחלטת של המציאות הגופנית ובמחיקת הרחם עצמו; ובמקרה של מרים במקום הרחם מופיע יצור כימרי המשלב גוף ביולוגי ומערך צנרת חיצוני – יצור שאינו בר-קיימא בעולם הפיזי וסותר את חוקיו. כאן הסימבוליזציה מתמוטטת, האנרגיה החופשית נותרת לא־קשורה, והגוף המודר חוזר ומופיע בצורת סימפטום חתרני.

במאמר זה בחנתי את הדרכים שבהן הגוף מתורגם לשפה: כמטאפורה או כסימפטום, כמרחב של משטור או של מעתק לשוני, וכזירה לבירור דרגת קשירתה של האנרגיה

44. דנה אמיר, "בחילה כסירוב לשפת אם: הביטוי הפסיכוסומטי, המטפורי המטונימי והפסיכוטי", תהום שפה, מאגנס, ירושלים 2013, עמ' 132–156.

החופשית. רובד נוסף של קריאה מציעה בן עטר כהן – להתבונן בגוף לא רק כמיוצג וכמתווך של משמעויות, אלא גם כגוף הקונקרטי, הממשי, החווייתי והנחוה בעצמו. זהו הגוף כפי שהוא מופיע במרחב האנליטי כתחושה, כחווייה חושית ונפשית-גופנית בלתי מתווכת, כעובדה ראשונית המתקיימת מעבר או במקביל לתרגומים הלשוניים והסימבוליים. קריאה זו מאפשרת להחזיק יחד את הגוף הנע על הציר שבין הסימבולי והסימפטומטי לבין הגוף החוה, ולשאול כיצד הם שזורים זה בזה במופעי הרחם הנודר. עם זאת, קשה לחלץ מתיאורי המקרים שהוצגו כאן את החוויה החיה עצמה, שכן עצם ההמשגה והכתיבה מרחיקות בהכרח אל מחוזות ההסמלה. אף על פי כן, דומה כי החוויה הסובייקטיבית שהמטופלות הביאו אל הפגישות הפציעה, בין השאר, בזכות הקשבה אנליטית מזמינה, הקשבה שמיכל ריק כינתה "קשב גופני מרחף".⁴⁵ הדיבור של המטופלות שיקף את האמון במרחב הטיפולי, שאפשר את הגחתם של קולות שונים, של חוויות משונות על סף הפסיכוטיות, ובעיקר את הופעתו של הגוף המודר, הדחוי והבוזי. לצד דיבור באמצעות הגוף המטופלות מדברות גם את הגוף. כל תיאורי המקרים נושאים ממד של חוויה גופנית חיה: לעיתים זה מתרחש כמימוש בפעולה (enactment), כמו במקרה של סנונית שסקרה באובססיביות את קווי המתאר של החדר-רחם וכך ביטאה את חווייתה; או במקרה של אלישבע, שהפסיקה לדבר כי חשה גוש רחמי התקוע בגרונה – רגע שהתרחש במרחב הטיפולי עצמו. במובן זה, הגוף החווייתי, כפי שהוא מתגלה בעזרת "קשב גופני מרחף", מגלם את הופעתה הישירה של האנרגיה החופשית – זו שטרם נקשרה לסדר סימבולי, ושמופיעה במרחב האנליטי כנוכחות חיה, מוחשית ומטלטלת.

לסיכום, במקרים שתוארו, הרחם אינו עוד איבר אנטומי אלא ישות סימבולית ניידת ונודדת, שנעה בין מקומות, מצבים ותודעות. לעיתים הוא נקשר ואינו מאפשר כל תנועה (אריאל); לעיתים הוא נע בסערה אך שב למקומו (חמוטל); לעיתים הוא נעצר בקצה הגוף (אלישבע, רוחמה); לעיתים הוא מוחלף באובייקט אחר (כמו הסטומה והשקית אצל מרים); ולעיתים הוא מועלם כליל (סנונית). במונחי של פרויד, זהו מגרש הפעולה של האנרגיה החופשית הלא-קשורה, של חומרי נפש ראשוניים וטעונים שלא

45. מיכל ריק, "גופניות המטפל כמצע לעבודת עומק אנליטית", שיחות, כ"ח:2, 2014, עמ' 137-145. במאמר זה אין בכוונתי לעסוק בהמשגות התיאורטיות השונות וביישומים הקליניים המאפשרים את כניסתו של הגוף החווייתי לחדר הטיפול. אלו נדונו בהרחבה במקומות אחרים, וראו למשל בן עטר כהן, הגוף בפסיכואנליזה, לעיל הערה 42; פרויד, הבעיה הכלכלית של המזוכים, לעיל הערה 15; Tamsin Looker, "Mama, Why Don't Your Feet Touch the Ground?" Staying with the Body and the Healing Moment in Psychoanalysis", in Lewis Aron and Frances Sommer Anderson (eds.), *Relational Perspective on the Body*, Routledge, London and New York 1988, pp. 237-262.

זכו לייצוג. הרחם הנודד נעשה אצל כל אחת מהנשים זירה שבה נאבקים כוחות אלו: אם במאמץ להחזירו למסגרת סימבולית, אם בניסיון להעלים או להכחיש אותו, ואם בהתמוטטות מוחלטת של האפשרות לייצוג. בסופו של דבר, זירה זה מושתתת על הגוף הממשי עצמו, והיא מתממשת ובוקעת ממנו. כפי שהזכיר פרויד – בין השתן לצואה נולדים אנו – זוהי נקודת המפגש הראשונית והקיצונית ביותר בין הגוף לנפש, בין אנרגיה חיה לבין סדר סימבולי.

*

אני נודד אל מעבר למפגשים הקליניים ואל מחוץ לחדר הטיפולים. בפאתי ירושלים, בגינה מאובקת המתהדרת בכמה עצי אורן ולצידם בתי שיכונים, מתנשא פסלה הענק של ניקי דה סן פאל – "הגולם", או "המפלצת" בפי הילדים.⁴⁶ זהו ראש דרקון עצום שממנו משתרבות שלוש לשונות אדומות, המזמין את הילדים לטפס אל הראש ולגלוש מטה דרך הלשונות. דה סן פאל תיארה אותו "מפלצת היורקת ילדים מפיה" (ואולי, אני אוסיף, גם מרחמה). היא ביקשה ליצור במעיו של הפסל חלל מרכזי שישמש לילדי ירושלים מרחב רחמי בטוח ומוגן.⁴⁷ כמו במקרים שתיארתי, החלל שבמפלצת-גולם לובש צורה של קיבה-רחם – חלל מיתי, חווייתי ויצירתי, שבו שזורים חיים וחרדה, יצירה והרס, ילודה וטריפה. כך, הן מספת האנליטיקאי הן מהמרחב העירוני, מתגלה הרחם כישות המשוטטת בין הגוף, הנפש והתרבות – חלל שבו אנרגיה חיה מבקשת להיקשר אך גם ממשיכה לבעוט, לגדוד ולבקע גבולות סימבוליים ותרבותיים, מותירה אחריה עקבות שאינן ניתנות למשטור ולאילוף.

46. Galina Arbely, "Three Materials That Transformed Israeli Playground Design in the 1970s: Fibreglass, Wooden Poles and Reinforced Concrete", *International Journal of Play*, 5:3, 2016, pp. 306–322

47. ראו באתר של דה סן פאל, <https://nikidesaintphalle.org/the-story-of-a-monster>, "The Story of a Monster"